

ÉRETTSÉGI: ÓKOR - ESSZÉKÉRDÉSEK

I. Milyen filozófiai problémák rejlenek *Platón két világról szóló elképzelésében?*

(*Megadott műrészlet és ábra: Platón: Állam. Barlanghasonlat*)

SZÓKRATÉSZ Hasonlítsd mármost természetünket – abból a szempontból, hogy részesült-e nevelésben vagy sem – a következő helyzethez. Képzeld el, hogy az emberek egy barlangszerű föld alatti lakóhelyen – melynek a világosság felé nyíló s a barlang egész szélességében elhúzó-dó bejárata van – gyermekkoruktól fogva lábukon és nyakukon meg vannak kötözve, úgyhogy egy helyben kell maradniuk, s csak előrenézhetnek, fejüket a kötelek miatt nem forgathatják; hátuk mögött felülről és messziről egy tűz fénye világít, a tűz és a lekötözött emberek között pedig fent egy út húzódik, melynek mentén alacsony fal van építve, mint ahogy a bábjátékosok előtt a közönség felé emelvény szokott állni, amely fölött a bábjaikat mutogatják.

GLAUKÓN Értem.

SZÓKRATÉSZ Aztán képzeld el, hogy az alacsony fal mellett mindenféle tárgyakat, ember-szobrokat, kőből és fából való s másféle készítményű állatalakokat hordoznak fel s alá, melyek az alacsony fal felett kilátszanak; s – mint ahogy természetes is – a tárgyakat hordozó emberek egy része beszélget, más része hallgat.

GLAUKÓN Különös egy kép, s különösek a rabok is.

SZÓKRATÉSZ Éppen olyanok, mint mi. Mert először is, hiszed-e, hogy ezek az emberek önmagukból és egymásból valaha is mást láttak, mint azokat az árnyékokat, amelyeket a tűz a barlangnak velük szembe eső falára vetített?

GLAUKÓN Hogy is láthattak volna, mikor a fejüket egész életükön át mozdulatlanul kénytelenek tartani?

SZÓKRATÉSZ S mit látnak vajon a fel s alá hordozott tárgyakból? Nem ugyanezt?

GLAUKÓN Dehogynem.

SZÓKRATÉSZ S ha beszélni tudnának egymással, nem gondolod-e, hogy azt tartanák valóság-nak, amit látnak?

GLAUKÓN Feltétlenül.

SZÓKRATÉSZ Hát még ha a börtön szembeeső fala visszhangot is adna! Ha a fel s alá járó emberek valamelyike megszólalna, gondolhatnának-e másra, mint hogy az előttük elhaladó árnyék beszél?

GLAUKÓN Zeuszra, nem.

SZÓKRATÉSZ S egyáltalában, ezek az emberek aligha gondolhatnák azt, hogy más az igazság, mint ama mesterséges dolgoknak az árnyéka.

GLAUKÓN Minden bizonynal.

SZÓKRATÉSZ Képzeld el most, milyen volna a bilincsekből való felszabadulásuk, s az értelmetlenségből való meggyógyulásuk! Ugye természetszerűleg valahogy így történne a dolog: ha valamelyiküket feloldanák, s kényszerítenék, hogy hirtelen álljon fel, forgassa körül a nyakát, járjon, és nézzen fel a tűz felé; s ha mind e mozdulatok közben fájdalmat érezne, s a ragyogó fény miatt nem volna képes ránézni azokra a tárgyakra, amelyeknek az árnyékát azelőtt látta: mit gondolsz, mit felelne az ilyen ember, ha valaki azt mondaná neki, hogy előbb csak üres semmiségeket látott, most azonban, mivel a létezőhöz közelebb van, s a nagyobb mértékben létező dolgok felé van fordulva, sokkal helyesebben lát; s ha az úton elhaladó tárgyakra mutatva rákényszerítené, hogy feleljen a kérdésére: mi az? Nem gondolod-e, hogy zavarban lenne, és azt hinné, hogy az előbb látott dolgok sokkal igazabbak voltak, mint amelyeket most mutatnak neki?

GLAUKÓN Úgy van.

II. SZÓKRATÉSZ Ha tehát arra kényszerítené, hogy magába a fénybe tekintsen, nemde fájna a szeme, és elfordulna, és azokhoz a dolgokhoz menekülne, melyeknek a nézésére képes, és a most mutatott tárgyaknál valójában világosabbnak tartaná őket?

GLAUKÓN Így van.

SZÓKRATÉSZ Ha aztán innen valaki erőszakkal továbbvonszolná felfelé a göröngyös és meredek úton, s nem engedné el, amíg csak ki nem húzná a napfényre: vajon nem szenvedne-e emiatt, s nem méltatlankodna-e hurcoltatása közben? S mikor a napfényre érne, vajon tudna-e a

fénytől elárasztott szemével valamit is látni abból, amit most mint igazi világot mutatnak be neki?

GLAUKÓN Aligha; legalábbis azonnal nem.

SZÓKRATÉSZ Azt hiszem, előbb meg kellene itt szoknia, ha a fenti dolgokat látni akarná. Először is, legkönnyebben az árnyékképeket tudná nézni, aztán az embereknek s minden másnak a vízben tükröződő képét, s csak utoljára magukat a dolgokat; s továbbhaladva, az égitesteket és az égboltozatot is sokkal könnyebben tudná éjjel szemlélni, ha a csillagok és a hold fényére tekintene fel, mintha nappal nézné a napot és a napfényt.

GLAUKÓN Így van.

SZÓKRATÉSZ S végül aztán a napot is – de nem a víz tükrében, s nem valami más helyen lévő hasonmását, hanem őt magát, a maga valóságában, s a maga helyén – meg tudná pillantani, s eredeti minőségében megsemlélni.

GLAUKÓN Minden bizonyos.

SZÓKRATÉSZ S akkor aztán arra a következtetésre jutna felőle, hogy a nap hozza létre az évszakokat és az éveket, ő intéz mindent a látható térben, s mindannak, amit láttak, valamiképp ő az oka.

GLAUKÓN Egészen bizonyos, hogy az előbbieket után ide kell jutnia.

SZÓKRATÉSZ S ha visszaemlékezik korábbi lakóhelyére, ottani bölcsességére és ottani rabtársaira, nem gondolod-e, hogy e változás miatt boldognak fogja tartani magát, amazokat pedig szerencsétlennek?

GLAUKÓN De igen ...

SZÓKRATÉSZ S gondold meg ezt is. Ha ez az ember megint lemenne ugyanarra a helyre, s ott leülne, nem lenne-e a szeme tele sötétséggel, így hirtelen a napfényről jövet?

GLAUKÓN De bizony.

SZÓKRATÉSZ S ha megint csak azoknak az árnyékképeknek a megfejtésében kellene neki vetélkednie amaz örök rabokkal, miközben homályosan látna mindaddig, míg csak a szeme újból nem alkalmazkodik – márpedig az az idő, amíg hozzászokna, aligha lenne rövid –, nem lenne-e nevetség tárgya, s nem mondanák-e róla, hogy felmenetele volt az oka annak, hogy megromlott szemmel jött vissza, tehát nem érdemes még csak megpróbálni sem a felmenetelt? S ha valaki aztán megpróbálná a többieket feloldozni s felvezetni, s ezt valamiképpen kézre keríthetnék és megölnék, nem ölnék-e meg?

II. Hogyan értékeli a művészetet Platón a megadott szövegrészletben?

(Megadott műrészlet: Platón: *Állam X. könyv*)

A LÉT HÁROM FORMÁJA

SZÓKRATÉSZ: Vegyünk tehát most is egy tetszés szerinti sokaságot. Például — ha úgy tetszik — gondoljunk arra, hogy sok ágy és sok asztal van a világon.

GLAUKÓN: Helyes.

SZÓKRATÉSZ: De ideája e bútoroknak csak kettő van: egy az ágynak s egy az asztalnak.

GLAUKÓN: Igen.

SZÓKRATÉSZ: S nem szoktuk-e azt is mondani, hogy a mesterember e kétféle bútor ideájára tekintve készíti azokat az ágyakat, illetve asztalokat, amelyeket mi használunk, s éppígy a többi tárgyat is? Mert hiszen nyilván egyetlen mesterember sem magát az ideát készíti el: hogyan is volna ez lehetséges?

GLAUKÓN: Sehogy sem.

SZÓKRATÉSZ: De figyelj csak ide; hogyan neveznéd ezt a mesterembert?

GLAUKÓN: Melyiket?

SZÓKRATÉSZ: Aki mindent meg tud csinálni, amit csak egyes mesteremberek el tudnak készíteni.

GLAUKÓN: Leleményes és csodálatra méltó ember lehet az.

SZÓKRATÉSZ: Az bizony. De hamarosan még inkább annak fogod tartani. Mert ugyanaz a mester nemcsak hogy minden használati tárgyat el tud készíteni, hanem meg tudja csinálni a föld egész növényzetét, s meg tud alkotni minden élőlényt, egyebek közt önmagát is, s ezen kívül a földet, az eget, az isteneket; sőt ami az égben, a föld alatt a Hadészban van, azt is mind el tudja készíteni.

GLAUKÓN: Roppant csodálatra méltó, bölcs lényről beszélsz.

SZÓKRATÉSZ: Talán bizony kételkedsz? De mondd csak: úgy gondold, hogy egyáltalán nincs is ilyen mester? Vagy pedig: bizonyos értelemben valóban ő a mindenség alkotója, más értelemben azonban nem? Hát nem veszed észre, hogy bizonyos értelemben még te magad is képes vagy mindezt létrehozni?

GLAUKÓN: Ugyan mi volna ennek a módja?

SZÓKRATÉSZ: Ez nem is olyan nehéz dolog, sőt sokféleképp és igen hamar meg lehet valósítani; de talán legkönnyebben úgy, hogy egy tükröt veszel, s azt mindenfelé körülhordozod: így egykettőre alkothatsz napot és mindent, ami az égen van, földet, s nagyon hamar magadat, a többi élőlényt, használati tárgyakat, növényeket, s minden egyebet is megalkothatsz, amiről az imént szoltunk.

GLAUKÓN: Igen — látszat szerint; de nem ám valóságos mivoltukban!

SZÓKRATÉSZ: Nagyon helyes; s éppen ezzel érkeztél el oda, ahová akartam. Tudniillik az ilyen alkotók közé tartozik a festő is. Nem gondold?

GLAUKÓN: De igen.

SZÓKRATÉSZ: Csakhogy te — úgy vélem — azt fogod mondani, hogy az, amit fest, nem valóság. Pedig bizonyos értelemben a festő is ágyat készít. Nem igaz?

GLAUKÓN: Valóban, ő is azt készíti, de csak látszólagosat.

SZÓKRATÉSZ: És az asztalos? Hát nem épp az imént mondtad-e, hogy ő sem az ideát valósítja meg, amit pedig az ágy lényegének tartunk, hanem csak egy ágyat készít?

GLAUKÓN: De igen.

SZÓKRATÉSZ: Márpedig, ha nem azt készíti, ami a valóságban van, akkor nem is a létezőt készíti, hanem olyasmit, ami csupán hasonlít a létezőhöz; ha tehát valaki az asztalosnak vagy egy más kézművesnek a készítményét tökéletesen létezőnek tartaná, annak aligha lenne igaza.

GLAUKÓN: Nem bizony, legalábbis azok szerint, akik ilyen kérdésekkel foglalkoznak.

SZÓKRATÉSZ: Ne csodálkozzunk tehát, ha ez is csupán halvány képmásnak mutatkozik a valósággal szemben.

GLAUKÓN: Ne bizony.

SZÓKRATÉSZ: Akarod-e tehát, hogy ezeken a példákön világítsuk meg az utánzás lényegét?

GLAUKÓN: Ha úgy tetszik, igen.

SZÓKRATÉSZ: Nos, az ágy háromféle formában jelentkezik: az egyik a természetbeli forma, melyről — azt hiszem— megállapíthatjuk, hogy isten alkotta. Ki más is alkothatta volna?

GLAUKÓN: Senki más.

SZÓKRATÉSZ: A második az, amelyet az asztalos készít el.

GLAUKÓN: Igen.

SZÓKRATÉSZ: A harmadik pedig, amelyet a festő. Igaz?

GLAUKÓN: Nem bánom.

SZÓKRATÉSZ: Szóval: festő, asztalos, isten, ők hárman a mesterei az ágy három formájának.

GLAUKÓN: Igen, ők hárman.

SZÓKRATÉSZ: Mármost az isten, akár – mivel nem is akart egynél több ágyat alkotni a valóságban, akár mivel valami kényszer indította erre — elég az hozzá, hogy csupán azt az egy ágyat, amely a valóságban létezik, alkotta meg; két vagy több ilyen ágy azonban nem jött létre az isten keze által, és nem is fog soha létrejönni.

GLAUKÓN: Hogyhogy?

SZÓKRATÉSZ: Mert ha csak kettőt is alkotott volna, akkor már megint jelentkezne egy olyan, amelynek az alakját e kettő átvinné, s akkor már ez volna az, ami létezik, nem pedig ama kettő.

GLAUKÓN: Nagyon helyes.

SZÓKRATÉSZ: Úgy gondolom tehát, hogy mivel az isten ezt tudta, s mivel a valóságos ágynak valóságos alkotója, s nem egy valamely asztalos akart lenni, ezért aztán ezt az egy természetbeli ágyat hozta létre.

GLAUKÓN: Úgy látszik.

SZÓKRATÉSZ: Tehát — ha úgy tetszik — őt e dolog természetbeli alkotójának vagy valami ilyesfélének kell mondanunk.

GLAUKÓN: Teljes joggal; hiszen ezt is meg minden egyebet természetben alkotott meg.

SZÓKRATÉSZ: S minek nevezzük az asztalost? Ne az ágy mesterének?

GLAUKÓN: De igen.

SZÓKRATÉSZ: S talán a festőt is mesternek, vagyis az ilyen bútor elkészítőjének nevezzük-e?

GLAUKÓN: Szó sincs róla.

SZÓKRATÉSZ: Hát akkor szerinted mije ő az ágynak?

GLAUKÓN: Véleményem szerint a legmegfelelőbb az volna, ha őt ama dolog utánzójának neveznénk, aminek amazok a mesterei.

III. Milyen filozófiai kiindulás alapján tételezi fel Platón, hogy a tanulás visszaemlékezés?

(Platón: *Menón*)

SZÓKRATÉSZ Ha tehát a lélek halhatatlan, és többször született, és minden dolgot látott, ami itt, és ami a Hadészban van, semmi sincs, amit meg ne tanult volna; így hát nem csoda, hogy az erényre és más dolgokra is vissza tud emlékezni, melyekről azelőtt tudomása volt. Minthogy pedig az egész természet rokon veled, és a lélek eleve megtanult mindent, nincs semmi akadály a annak, hogy aki egy valamire visszaemlékezik, amit tanulásnak neveznek az emberek, az rátaláljon az összes többire is, ha bátor az illető, s nem fárad bele a kutatásba. Mert a kutatás és a tanulás teljes egészében nem más, mint visszaemlékezés. Így hát nem kell arra a cseles okoskodásra hallgatnunk: mert tétlenné tenne bennünket, s az elpuhult emberek szívesen is hallgatják, emez viszont szorgoskodásra és kutatásra buzdít bennünket; azért hát én elhiszem, hogy igaz, s azt akarom kutatni veled együtt, hogy mi az erény.

MENÓN Igen, Szókratész. De miképpen gondolod azt, hogy nem tanulunk, hanem amit tanulásnak nevezünk, az visszaemlékezés? Meg tudsz-e tanítani rá, hogy ez így van?

SZÓKRATÉSZ Már az imént is mondtam, Menónom, hogy agyafűrt fickó vagy; s most azt kérdezed, meg tudlak-e tanítani téged, én, aki azt mondom, hogy nincs tanítás, csupán visszaemlékezés —, hogy ezáltal olyan látszatba kerüljek, mintha ellentmondanék saját magamnak.

MENÓN Nem, Zeuszra, nem ilyen szándékkal mondtam, Szókratész, hanem megszokásból; ha tehát be tudod valahogy bizonyítani nekem, hogy úgy van, ahogy mondd, bizonyítsd be.

SZÓKRATÉSZ Ez nem könnyű ugyan, mégis iparkodni fogok, a te kedvedért. De hívj csak ide egyet szolgálid népes csapatából, amelyiket épp akarsz, hogy rajta bizonyítsam be neked.

MENÓN Kész örömmel. Gyere csak ide!

SZÓKRATÉSZ Görög, és beszél görögül?

MENÓN Nagyon jól, a házamban született.

SZÓKRATÉSZ Figyelj tehát, milyen benyomást tesz rád: visszaemlékszik-e, vagy tanul tőlem?

MENÓN Nagyon figyelek.

SZÓKRATÉSZ Mondd hát meg nekem, fiú, tudod-e, hogy ez egy négyszög?

FIÚ Igen, tudom.

SZÓKRATÉSZ Tehát van olyan négyszög, melynek összes oldalai, ezek itt, egyenlők, mind a négy?

FIÚ Van hát.

SZÓKRATÉSZ S ugye ezek a közepét átvágó vonalak is egyenlők?

FIÚ Igen.

SZÓKRATÉSZ Nemde egy ilyen sík nagyobb is lehet meg kisebb is?

FIÚ Hogyne.

SZÓKRATÉSZ Ha tehát ez az oldala két lábnyi lenne, és emez is kettő, hány lábnyi lenne az egész? Így gondold végig: ha ez két lábnyi lenne, emez pedig csak egy, nem egyszer két lábnyi lenne a sík?

FIÚ De igen.

SZÓKRATÉSZ Minthogy azonban ez is két láb, nem kétszer kettő lesz?

FIÚ Annyi lesz.

SZÓKRATÉSZ Tehát kétszer két lábnyi?

FIÚ Igen.

SZÓKRATÉSZ És mennyi kétszer két láb? Számítsd ki, és mondd meg!

FIÚ Négy, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ Ugye lehet egy másik ilyen, kétszer ekkora sík is, és annak is lehet egyenlő minden oldala, mint ennek?

FIÚ Igen.

SZÓKRATÉSZ Tehát hány lábnyi?

FIÚ Nyolc.

SZÓKRATÉSZ Nos hát, próbáld megmondani nekem, mekkora ennek minden egyes oldala? Mert ennek itt két lábnyi; akkor a kétszeresének mekkora?

FIÚ Világos, Szókratész, hogy a kétszerese.

SZÓKRATÉSZ Látod-e, Menón, hogy én nem tanítom ezt a fiút semmire sem, hanem mindenről csak kérdezem? És most azt hiszi, hogy tudja, mekkora az az oldal, amelyből a nyolc lábnyi sík keletkezni fog. Vagy nem így gondolod?
MENÓN De igen. [...]

IV. Mit tanít Platón a tudás és a vélemény kettősségéről?

(Megadott műrészlet: Platón: *Állam*)

SZÓKRATÉSZ De mi lesz akkor, ha az, akiről azt mondtuk, hogy csak vélekedik, nem pedig ismer, megneheztel ránk, s vitába száll velünk, hogy nincs igazunk? Tudjuk-e majd vigasztalni, tapintatosan meggyőzni, s amellet eltitkolni előtte, hogy nem egészségesen gondolkozik?

GLAUKÓN Márpedig ezt kell tennünk.

SZÓKRATÉSZ Nos, gondold meg, hogy mit is mondunk majd neki. Vagy ha tetszik, tegyünk fel neki kérdéseket előrebocsátván, hogy ha valamit tud, ezt senki sem irigyli tőle, sőt örömmel látnánk, ha valamit tudna. Mondd meg tehát: aki ismer, az – ugyebár – mindig valamit ismer, de nem ismerhet semmit? Felelj te helyette.

GLAUKÓN Azt felelem, hogy valamit ismer.

SZÓKRATÉSZ Valami létezőt vagy nem létezőt?

GLAUKÓN Létezőt; hogyan is lehetne a nem létezőt megismerni?

SZÓKRATÉSZ Ennyi elég is nekünk, akárhányféleképp tekintsük is a dolgot: a teljesen létező teljesen meg is ismerhető, a semmiképp sem létező pedig mindenképp megismerhetetlen.

GLAUKÓN Bőségesen elég.

SZÓKRATÉSZ No jó; de ha valami olyan, hogy van is meg nincs is – ez nem középre esik-e a szintiszta létező és a semmiképp sem létező között?

GLAUKÓN De középre.

SZÓKRATÉSZ Mármost az ismeretet a létezőre vonatkoztattuk, a nem ismerést pedig szükségképpen a nem létezőre; ami tehát a középre esik, arra olyat kell keresnünk, ami a nem tudás és a tudás között van, ha ugyan van ilyen.

GLAUKÓN Feltétlenül.

SZÓKRATÉSZ Nos, mondjuk-e azt valamire, hogy vélemény?

GLAUKÓN Hogyne mondanánk!

SZÓKRATÉSZ S ez más képesség-e, mint a tudás, vagy pedig ugyanaz?

GLAUKÓN Más.

SZÓKRATÉSZ Tehát másra vonatkozik a vélemény, s másra a tudás, mindegyik a maga különleges képessége szerint.

GLAUKÓN Úgy van.

SZÓKRATÉSZ S a tudás – természetének megfelelően – a létezőre vonatkozik, annak a megismerésére, hogy a létező van? Egyébként azt hiszem, hogy előbb a következőképpen kellene a dolgot taglalnunk.

[...]

SZÓKRATÉSZ Hát akkor menjünk tovább, drága barátom. Vajon a tudást képességnek tartod-e, vagy valami más fogalom körébe utalod?

GLAUKÓN Ebbe, és pedig valamennyi képesség leghatalmasabbikaként.

SZÓKRATÉSZ Hát a véleményt a képességek vagy valami más jellegű dolgok közé számítjuk-e?

GLAUKÓN Semmi esetre sem, hiszen a vélemény nem is lehet más, mint aminek a segítségével vélekedni képesek vagyunk.

SZÓKRATÉSZ De kevással ezelőtt elismerted, hogy a tudás és a vélemény nem ugyanaz.

GLAUKÓN Hogy is vehetné egynek, akinek esze van, a csalatkozhatatlant a nem csalatkozhatatlannal?

SZÓKRATÉSZ Nagyon helyes; s világos is, hogy a tudás – mindkettőnk a megállapítása szerint – más, mint a vélemény.

GLAUKÓN Más.

SZÓKRATÉSZ Vagyis természet szerint mindegyik másra vonatkozik, mert másra képes?

GLAUKÓN Feltétlenül.

SZÓKRATÉSZ És pedig a tudás a létezőre, vagyis annak a megismerésére, hogy a létező milyen?

GLAUKÓN Igen.

SZÓKRATÉSZ A vélemény pedig – így mondhatnánk – csak vélekedés?

GLAUKÓN Igen.

[...]

SZÓKRATÉSZ Azt mondtuk, ugyebár, fentebb, hogy ha olyasmivel találkozunk, ami egyaránt létező is meg nem létező is, ez a szintiszta létező és az egyáltalában nem létező közt foglal majd helyet, s erre sem a tudás, sem a nem-tudás nem vonatkozik, hanem csak az, ami a nem-tudás és a tudás közt van?

GLAUKÓN Igen.

SZÓKRATÉSZ S most megjelent a kettő között az, amit véleménynek nevezünk?

GLAUKÓN Igen, megjelent.

SZÓKRATÉSZ Ezen az alapon – így folytatom majd – beszéljen aztán, és adjon feleletet az a derék ember, aki nem akar tudni magáról a szépről, s magának a szépségnek örökké változatlan ideájáról, hanem azt hiszi, hogy sokféle szép van; az a látványosságok kedvelője, aki sehogyan sem bírja elviselni; ha valaki a szépet, az igazságost, s a többit egynek mondja. E sokféle szép közt, drágalátos barátunk – ezt mondjuk majd neki –, csak nem gondolod, hogy lesz olyan, ami ne látszanék rútnak is? Vagy olyan igazságos, ami ne látszanék igazságtalannak is? S olyan szent dolog, ami ne látszanék szentségtelennek is?

GLAUKÓN Nem, sőt ezek a dolgok szükségképpen szépek is meg rútak is, és éppígy a többi is, amit kérdezel.

[...]

SZÓKRATÉSZ Aki tehát sokféle szépet szemlél, de magát a szépet nem látja, s mást sem tud követni, aki őt erre irányítaná; s aki sokféle igazságos dolgot szemlél, de magát az igazságosságot nem látja, és így tovább, arról azt kell mondanunk, hogy minderről csak vélekedik, de arról, amiről vélekedik, valójában nincs tudása.

GLAUKÓN Szükségképpen így van.

SZÓKRATÉSZ S mit mondunk majd azokról, akik magukat az örökké változatlanul létező egyes fogalmakat szemlélik? Nem azt-e, hogy ismerik őket, s nemcsak vélekednek róluk?

GLAUKÓN Ez is szükségképpen így van.

SZÓKRATÉSZ S nem mondjuk-e majd azt is, hogy emezek azt kedvelik és azt szeretik, amire a megismerés vonatkozik, amazok pedig azt, amire a vélemény? Vagy talán nem emlékszünk már rá, mikor megállapítottuk róluk, hogy ők csak hangokat, szép színeket, s más effélét szeretnek és szemlélnék, magának a szépnek azonban még a létezését sem hajlandók elismerni?

GLAUKÓN De emlékszünk.

SZÓKRATÉSZ Tehát nem tévedünk, ha őket inkább filodoxusoknak (véleményszeretőknél) nevezzük, semmint filozófusoknak (bölcsestszeretőknél)? S nagyon meg fognak ránk haragudni, ha így szólítjuk őket?

GLAUKÓN Ha rám hallgatnak, akkor nem: nem szép dolog az igazságra haragudni.

SZÓKRATÉSZ Aki pedig mindenben magát a létezőt kedveli, azt filozófusnak (bölcsestszeretőnek), nem pedig filodoxusnak (véleményszeretőnek) kell neveznünk?

GLAUKÓN Okvetlenül.

V. Milyen megközelítésekben vizsgálja Platón a jó és a szép problémáját?

(Megadott műrészlet: Platón: *Állam*)

SZÓKRATÉSZ: A sok szépről, a sok jóról és a többi dologról azt mondjuk, hogy léteznek, és beszédünkben ezt állítjuk rólok.

GLAUKÓN: Igen.

SZÓKRATÉSZ: Másfelől pedig feltételezzük magát a szépet, magát a jót és így tovább, amikkel kapcsolatban fentebb a sok kifejezést használtuk, és pedig mindegyiknek egy-egy ideája – mint ami egy – alapján, s így adjuk meg mindegyiknek a lényegét.

GLAUKÓN: Úgy van.

SZÓKRATÉSZ: A „sok” jelenségről azt mondjuk, hogy látjuk, nem pedig ésszel fogjuk fel – az ideákról pedig, hogy ésszel fogjuk fel, nem pedig látjuk őket.

GLAUKÓN: Minden bizonnyal.

SZÓKRATÉSZ: Mármost: milyen képességekkel látjuk a látható dolgokat?

GLAUKÓN: A látással.

SZÓKRATÉSZ: S nem a hallással halljuk-e a hallható dolgokat, s nem a többi érzékünkkel vesszük-e észre mind a többi érzékelhető dolgot?

GLAUKÓN: Dehogynem.

SZÓKRATÉSZ: Nos, gondoltál-e már valaha rá, hogy az érzékek alkotómestere valamennyi közt a látás és a látszás képességét alkotta meg a legelmésebben?

GLAUKÓN: Nem.

SZÓKRATÉSZ: Tekintsd a dolgot a következőképp. Van-e szüksége a hallásnak és a hangnak még valami más dologra is ahhoz, hogy az előbbi hallhasson, az utóbbit pedig hallani lehessen, s ha ez a harmadik dolog nem volna jelen, az előbbi nem tudna hallani, s az utóbbi nem hallatszanék?

GLAUKÓN: Nincs szüksége.

SZÓKRATÉSZ: Sőt én azt hiszem, nem sok érzék van, hogy ne mondjam, egyetlen sincs, amelyeknek ilyen dologra szüksége volna. Vagy te talán tudsz ilyet említeni?

GLAUKÓN: Én bizony nem tudok.

SZÓKRATÉSZ: Hát azt nem veszed észre, hogy a látásnak és a látható dolognak szüksége van ilyen dologra?

GLAUKÓN: Hogyhogy?

SZÓKRATÉSZ: Ha a szemben megvan a látás képessége, s a szem tulajdonosa meg is próbálja ezt használni, sőt a szín is rajta van a tárgyakon, de nincs jelen valami harmadik dolog, ami egyenesen erre a célra szolgál – tudod-e, hogy akkor sem a látás nem láthat semmit, sem pedig a színek nem lesznek láthatók?

GLAUKÓN: Mi ez a harmadik dolog?

SZÓKRATÉSZ: Az, amit te fénynek nevezel.

GLAUKÓN: Igazad van.

SZÓKRATÉSZ: Tehát nem holmi jelentéktelen formában köti össze a látás érzékét a látszás képességével egy minden más kapcsolatnál értékeesebb kapcsolat – ha ugyan a fény nem értéktelen.

GLAUKÓN: Dehogy! Távolról sem értéktelen.

XIX. SZÓKRATÉSZ: Mármost: melyik égi istent tudnád megnevezni, aki ura ennek, s akinek a fénye előidézi azt, hogy a látás a legtökéletesebben lásson, s a látható dolgokat láthassuk?

GLAUKÓN: Csak azt, akit te is meg más is; mert hiszen nyilvánvaló, hogy a napra célzol.

SZÓKRATÉSZ: S nem ilyen viszonyban áll-e látásunk ezzel az istennel?

GLAUKÓN: Milyenben?

SZÓKRATÉSZ: Sem maga a látás, sem amiben székel, tudniillik a szem, nem nap.

GLAUKÓN: Persze hogy nem.

SZÓKRATÉSZ: De az érzékszervek közt mégiscsak a legközelebbi rokonságban van a nappal.

GLAUKÓN: Nagyon is.

SZÓKRATÉSZ: A képességét is tőle nyeri tehát, s mintegy onnan árad rá?

GLAUKÓN: Igen.

SZÓKRATÉS: De nem ez áll-e a napra is? Nem látás, ellenben oka a látásnak, úgyhogy ez aztán már látja őt.

GLAUKÓN: Úgy van.

VI. Hogyan értelmezi Arisztotelész a szubsztancia fogalmát?

(Megadott műrészlet: Arisztotelész: *Metafizika*)

A létezőről sokféle értelemben beszélünk, amint ezt már korábban megmutattuk a többjelentésű szavakról szóló iratban. Jelenti ugyanis egyrészt azt, *ami* a dolog és hogy *ez-a-valami*, és jelenti, hogy egy bizonyos dolognak ilyen és ilyen minősége, mennyisége van s az összes egyéb kategóriák közül ez meg ez állítható róla. Miután ennyiféle jelentése van a létezőnek, világos, hogy közülük elsődleges az *ami*: ez a szubsztanciát jelenti. Amikor ugyanis azt mondjuk meg, hogy ez meg ez a dolog milyen, akkor jónak mondjuk vagy rossznak, de nem mondjuk róla, hogy háromkönyöknyi, vagy hogy ember. Amikor azt mondjuk meg, hogy mi az, akkor nem fehéreknek, melegnek vagy háromkönyöknyinek mondjuk, hanem embernek vagy istennek. A többi állítmány meg az ekképp létezőknek mennyisége, minősége, tulajdonsága vagy más egyebe.

Ezért fölvehetné valaki azt az aporiát, hogy vajon a „sétálni”, az „egészségesnek lenni”, az „ülni” létezőket jelentenek-e, s a többi efféle ugyanez a kérdés vonatkozik. Egyikük sem önmagában létezik ugyanis és nem is képes elválni a szubsztanciától.

Ami ebben az esetben önálló létező, az inkább az, ami sétál, ami ül vagy ami egészséges. Ezek inkább tűnnek létezőnek, mert van valami meghatározott szubsztrátumuk (t.i. a szubsztancia, mégpedig az individuum), amely megjelenik az ilyen állítmányokban. Hiszen semmiről, aminek nincs szubsztrátuma, nem állítjuk, hogy jó, vagy hogy ül. Világos, hogy ez az, ami által a többi kategóriák mindegyike létezik. Ennél-fogva a szubsztancia elsődleges létező: nem *minősített értelemben vett* létező, hanem *egyszerű értelemben vett* létező.

Sokféle értelemben mondunk valamit elsődlegesnek; a szubsztancia minden értelemben elsődleges: formula, megismerés és idő szerint. Azok közül ugyanis, amelyekre a többi állítmány vonatkozik, egyiknek sincs önálló létezése, egyedül neki. Elsődleges a formula szerint, mert szükségszerű, hogy mindegyik kategória formulájában a szubsztancia formulája bennefoglaltassék. És úgy véljük, hogy minden egyes dolgot akkor ismerünk a legjobban, ha tudjuk róla, hogy mi az. Például, hogy mi az ember, vagy mi a tűz, sokkal inkább, mint ha azt tudjuk róla, hogy milyen, mekkora vagy hol van, hiszen ezek mindegyikét is akkor ismerjük, ha tudjuk, hogy mi a mennyiség és a minőség.

Ezért van az, hogy a kérdés, melyet a régiek is, meg a mostaniak is mindig föltesznek, s a probléma, amelyet fölvetnek, t.i. hogy mi a létező, az voltaképpen ezt jelenti: mi a szubsztancia.

(Hiszen ez az, amit némelyek egynek mondanak, mások egynél többnek, némelyek korlátos, mások korlátlan számúnak.) Ezért leginkább és elsősorban és úgyszólván kizárólagosan az így létezővel kapcsolatban kell vizsgálnunk.

Úgy tetszik a szubsztancia a leginkább szembetűnő módon a testekben van jelen. Ezért mondjuk szubsztanciáknak az állatokat és a növényeket, ezeknek részeit, valamint a természeti testeket, amilyen a tűz, a víz, a föld és minden efféle, továbbá azokat, amik ezeknek részei vagy belőlük álltak össze – vagy részeikből, vagy egészükből –, amilyen az égbolt és részei: a csillagok, a Hold, a Nap.

VII. „A rosszaságot a túlzás és a hiányosság, az erényt pedig a középhatár jellemzik.” Értelmezze *Arisztotelész erényfelfogását!*

(*Megadott műrészlet: Arisztotelész: Nikomakhoszi Etika*)

Márpedig az erény éppen érzelmekre és cselekvésekre vonatkozik, melyekben a túlzás hiba, a hiányosság pedig gáncsot von maga után, a közép viszont mindig dicséretben részesül, és megállja a helyét; e két körülmény pedig éppen az erényt jellemzi. Tehát az erény bizonyos értelemben középhatár, amennyiben ti. a középet igyekszik eltalálni. Aztán meg hibázni sokféleképp lehet: a rossz – miként Püthagorasz tanítványai gyanították – a határtalan, a jó pedig a körülhatárolt dolgok közé tartozik; helyünket jól megállni azonban csak egyféleképpen tudjuk: ez az oka annak is, hogy az előbbi könnyű, az utóbbi pedig nehéz; elvéteni a célt könnyű, ám eltalálni nehéz. Tehát ebből is csak az következik, hogy a rosszaságot a túlzás és a hiányosság, az erényt pedig a középhatár jellemzik. Derék ember csak egyféleképpen lehet valaki, rossz ellenben sokféleképp.

Az erény tehát olyan lelki alkat, amely az akarati elhatározásra vonatkozik, abban a hozzánk viszonyított középben áll, amely egy szabálynak megfelelően határozható meg, mégpedig azon szabálynak megfelelően, amely szerint az okos ember határozná meg. Középhatár két rossz között, melyek közül az egyik a túlzásból, a másik a hiányosságból ered; s középhatár azért is, mert míg az egyik rossz a kellő mértéket túllépi, a másik pedig azon alul marad, az érzelmekben éppúgy, mint a cselekvésekben – az erény a középet találja meg, és azt le is választja. Ezért lényegét és mibenlétét kifejtő meghatározást tekintve az erény közép, de abból a szempontból nézve, hogy mi a legjobb és a helyes, az erény a legfelső csúc. Ámde nem minden cselekvés és nem minden érzelm fér össze a középhatár fogalmával: egyiknek-másiknak már a neve is magában foglalja rosszaságot; ilyen: a káröröm, a szemérmertlenség, az irigység; a cselekvések közt: a paráznaság, a tolvajlás, az emberölés. Az ilyen és ezekhez hasonló rosszaságok éppen ezért részesülnek mindig gáncsban, mert már magukban véve is rosszak, nem pedig csak a túlzásaik vagy a hiányosságaik. Velük kapcsolatban tehát sohasem lehet szó helyes viselkedésről, hanem mindig csak hibáról; s az efféle esetben az eljárás helyessége vagy helytelensége nem a körülményektől függ, amelyek pl. megszabnák, hogy kivel, mikor és hogyan szabad paráználkodni, hanem egyáltalában, aki ilyesmit tesz, az már eleve hibát követ el. Éppen ilyen lehetetlenség volna az is, ha valaki az igazságtalansággal, a gyávasággal vagy a mértéktelenséggel kapcsolatban beszélne a középhatárról, túlzásról vagy hiányosságról; ilyenformán a túlzásban is meg a hiányosságban is képzelhető volna egy helyes középút, s lehetséges volna a túlzásban való túlzás és a hiányosságban való hiányosság is. Márpedig ahogyan a mértékletességben vagy a bátorságban nem beszélhetünk túlzásról vagy hiányosságról, mert hiszen a közép itt bizonyos értelemben már a legmagasabb fok is, éppúgy ama rosszaságokban sincs közép, sem pedig túlzás vagy hiányosság, mert akárhogy cselekszi is őket valaki, máris hibát követ el; általában: sem a túlzásban és a hiányosságban nem lehet szó középhatárról, sem pedig a középhatárban nem lehetséges túlzás vagy hiányosság. De ezt nemcsak így általánosságban kell kijelentenuünk, hanem alkalmaznunk kell az egyes esetekre is; mert ha cselekvésről van szó, akkor az általánosságban mozgó fejtegetések mindig nagyon üresek, azok pedig, amelyek a részletekre is kiterjednek, sokkal több igazságot tartalmaznak; a cselekvés ti. mindig egyes esetekkel kapcsolatban történik; megállapításainknak tehát ezekkel kell összhangban lenniük. Ezeket kell tehát táblázatunkból sorra vennünk. A félelem és a biztonság érzése tekintetében a bátorság alkotja a középhatárt; a túlzóknak azt a fajtáját, amelyeknek a túlzása a félelem hiányában nyilvánkozik, külön elnevezéssel nem szoktuk megjelölni (sok más fogalomra sincs külön szavunk); azt azonban, aki a biztonság érzését viszi túlzásba, vakmerőnek nevezzük; azt viszont, aki a félelemben a kellő mértéken túlmegy, a biztonság érzésében pedig azon alul marad, gyávának.

VIII. Milyen filozófiai probléma megoldására vonatkoznak Epiktétosz tanácsai?

(Megadott műrészlet: Epiktétosz Kézikönyvecske)

Bizonyos dolgok hatalmunkban vannak, más dolgok nincsenek. Tőlünk függ a véleményünk, az ösztönös vágyunk, a törekvésünk és ellenszenvünk, egyszóval mindaz, amit egyedül alkotunk meg. Nem tőlünk függ a testünk, a vagyonunk, a hírnevünk, tehát mindaz, amit nem egyedül hozunk létre. Azok a dolgok, amelyek hatalmunkban vannak, természetüknél fogva szabadok, semmi sem akadályozza, semmi sem köti őket. Azoknak a dolgoknak azonban, amelyek nincsenek hatalmunkban, nincs erejük önmagukban, másoktól függnék, egy kívülálló megakadályozhatja vagy elsajátíthatja őket.

Emlékezz erre: ha a természetüknél fogva függő dolgokat függetleneknek tartod és a más dolgait sajátodnak tekinted, akkor minduntalan akadályokba ütközöl, bánkódni és háborogni fogsz, káromolod az isteneket és az embereket, de ha csak azt tartod a tiednek, ami valóban a tied, a más tulajdonát pedig a helyzetnek megfelelően másénak tartod, akkor sohasem leszel a kényszer hatalmában, senki sem fog utadba állni, nem fogsz senkit szidalmazni és vádolni, és semmit sem kell majd akarated ellenére végrehajtanod; senki sem árt neked, és nem lesz ellenséged sem, mert nem történik veled semmi baj. Ha erre a nagy dologra törekszel, emlékezz rá, hogy nemcsak ímmel-ámmal kell utána vetned magad, hanem ennek a kedvéért bizonyos dolgokról teljesen le kell mondanod, más javak megszerzését pedig el kell halasztanod; ha azonban a lelki nyugalmad megszerzésére is törekszel, és uralkodni és gazdagodni is akarsz, könnyen megtörténik, hogy ezeket sem éred el, mivel az előbbire vágyakozol: de biztosan elveszíted azt, ami egyedül hozza létre a függetlenséget és a boldogságot. Minden kellemetlen képzet felmerülésekor nyomban jegyezd meg: „Te csak képzet vagy és egyáltalán nem az, aminek látszol.” Ezután vizsgálj és ítéld meg a képzetet elveid alapján: legelőször és legfőképpen abból a szempontból, vajon oly dolgokra vonatkozik-e, amelyek hatalmunkban vannak, vagy pedig olyanokra, amelyek nincsenek hatalmunkban. S ha valami olyanra vonatkozik, ami nincs hatalmunkban, mindig kéznél legyen ez a mondás:

„Semmi közöm hozzá!”

IX. „Nem lehet kellemesen élni anélkül, hogy megfontoltan, becsületesen és igazságosan élnénk.” Értelmezze az epikureusok felfogását a boldog életről!

(Megadott műrészlet: Epikurosz üdvözlését küldi Menoikeusznak)

Meg kell fontolnunk, hogy vágyaink közül egyik természetes, másik hiába való, és a természetesek közül is egy részük szükséges, más részük csak természetes. A szükségesek közül egy részük a boldogsághoz szükséges, más részük a test működésének zavartalanságához, megint mások pedig magához az élethez. A róluk vallott helyes felfogás, ugyanis minden választást és elkerülést vissza tud vezetni a test egészségére és a lélek zavartalanságára, minthogy a boldog életnek ez a célja. Annak a kedvéért ugyanis mindent megteszünk, hogy testünk ne szenvedjen, és lelkünk nyugalmát ne zavarják. Ha ez egyszer megtörténik velünk, akkor a lélek vihara megszűnik, minthogy az élőlényeknek nem kell semmi után járnia, mintha hiányozna valamije, és nem kell más dolgot keresnie, amellyel teljessé teheti a léleknek és a testnek a jóérzését. Akkor kívánjuk a gyönyört, amikor a gyönyör hiánya miatt fájdalmat érzünk, amikor nem érzünk fájdalmat, akkor nincs szükségünk gyönyörré sem. E miatt a gyönyört a boldog érzet kezdetének és végének mondjuk. Ezt ismertük meg úgy, mint az első és velünk született jót, belőle kiindulva fogunk hozzá minden választáshoz és elkerüléshez, és ehhez térünk vissza, amikor érzésünket véve alapul minden jót megítélünk.

S mivel a gyönyör az első velünk született jó, éppen ezért nem minden gyönyört veszünk igénybe, hanem megtörténik, hogy sok gyönyört mellőzünk, amikor belőlük nagyobb kellemetlenség következik számunkra. Sok fájdalmat hasznosabbnak tartunk a gyönyöröknél, minthogy esetleg még nagyobb gyönyört hoz számunkra, ha hosszú ideig kiálljuk a fájdalmakat. Minden gyönyört tehát sajátos természeténél fogva jó, de mégsem kell mindet választanunk. Ugyanúgy minden fájdalom rossz ugyan, mégsem természetes, hogy minden fájdalmat mindig kerüljünk. Valójában az a helyes, hogy az előnyök és hátrányok összemérésével és megvizsgálásával ítéljük meg mindezeket a dolgokat. A jót ugyanis bizonyos időben rossznak tekintjük, a rosszat ellenben jónak. Az önelégültséget is nagy jónak tartjuk, nem azért, hogy aztán minden esetben megelégedjünk a csekéllyel, hanem azért, hogyha nincsen sok, a kevéssel is beérjük abban a helyes meggyőződésben, hogy a bőséget a legkellemesebben azok élvezik, akik legkevésbé tartanak rá igényt, és hogy a természetes dolgot mindig könnyen meg lehet szerezni, a fölöslegeseket azonban nehezen. Az egyszerű ételek a drága lakomával egyforma élvezetet nyújtanak, ha egyszer a hiányérzetben rejlő fájdalom teljesen megszűnik. Kenyér és víz a legmagasabb fokú gyönyört nyújtja, amikor valaki a szükségben veszi magához. Az egyszerű és olcsó ételek megszokása tehát az egészségünket teljessé teszi, s az embert az élet szükségyszerű követelményeivel szemben csüggedetlenné alakítja; ha pedig nagyobb időközönként drágább lakomához jutunk, nagyobb élvezetet nyújt. Végül rettenthetetlenné tesz bennünket a szerencse változásaival szemben.

Amikor tehát azt állítjuk, hogy az élet célja a gyönyör, nem a tivornyázók gyönyöreiről s nem az élvezethajhászásban rejlő gyönyörűségekről beszélünk, ahogy egyesek tudatlanságból, tőlünk eltérőleg, vagy pedig tanításainkat félreértve tartják, hanem arról, hogy testünk mentes legyen a fájdalomtól, lelkünk pedig a zavaroktól. Hisz nem az egymást érő tivornyák és vidám felvonulások, s nem az élvezethajhászás a gyermekek vagy asszonyok, vagy halak és egyebek után, amiket a költséges asztal nyújt tesz az életet kellemessé, hanem a józan gondolkodás, amely minden választásnak és elkerülésnek az okát keresi, és száműzi a hiedelmeket, amelyek miatt a legtöbb zavar éri a lelkeket. Mindezeknek a kezdete és általában a legfőbb jó az okosság. Így hát a filozófiánál is értékesebb az okosság, amelyből minden más erény származik, s amely azt tanítja, hogy nem lehet kellemesen élni anélkül, hogy megfontoltan, becsületesen és igazságosan élnénk, sem megfontolással, becsülettel és igazságossággal élni anélkül, hogy kellemesen élnénk. Az erények ugyanis hozzátartoznak a kellemes élethez és a kellemes élet elválaszthatatlan tőlük.

X. Érdeemes megfogadni Epiktétosz tanácsát? Valóban az ő felfogása szerint teremthetünk függetlenséget és boldogságot?

(Epiktétosz Kézikönyvecskéje)

Bizonyos dolgok hatalmunkban vannak, más dolgok nincsenek. Tőlünk függ a véleményünk, az ösztönös vágyunk, a törekvésünk és ellenszenvünk, egyszóval mindaz, amit egyedül alkotunk meg. Nem tőlünk függ a testünk, a vagyonunk, a hírnevünk, tehát mindaz, amit nem egyedül hozunk létre. Azok a dolgok, amelyek hatalmunkban vannak, természetüknél fogva szabadok, semmi sem akadályozza, semmi sem köti őket. Azoknak a dolgoknak azonban, amelyek nincsenek hatalmunkban, nincs erejük önmagukban, másoktól függnék, egy kívülálló megakadályozhatja vagy elsajátíthatja őket. Emlékezz erre: ha a természetüknél fogva függő dolgokat függetleneknek tartod és a más dolgait sajátodnak tekinted, akkor minduntalan akadályokba ütközöl, bánkódni és háborogni fogsz, káromolod az isteneket és az embereket. De ha csak azt tartod a tiednek, ami valóban a tied, a más tulajdonát pedig a helyzetnek megfelelően másénak tartod, akkor sohasem leszel a kényszer hatalmában, senki sem fog utadba állni, nem fogsz senkit szidalmazni és vádolni, és semmit sem kell majd akarated ellenére végrehajtanod; senki sem árt neked, és nem lesz ellenséged sem, mert nem történik veled semmi baj. Ha erre a nagy dologra törekszel, emlékezz rá, hogy nemcsak ímmel-ámmal kell utána vetned magad, hanem ennek a kedvéért bizonyos dolgokról teljesen le kell mondanod, más javak megszerzését pedig el kell halasztanod. Ha azonban a lelki nyugalmad megszerzésére is törekszel, és uralkodni és gazdagodni is akarsz, könnyen megtörténik, hogy ezeket sem éred el, mivel az előbbire vágyakozol: de biztosan elveszíted azt, ami egyedül hozza létre a függetlenséget és a boldogságot. Minden kellemetlen képzet felmerülésekor nyomban jegyezd meg: „Te csak képzet vagy és egyáltalán nem az, aminek látszol.” Ezután vizsgálj és ítéld meg a képzetet elveid alapján: legelőször és legfőképpen abból a szempontból, vajon oly dolgokra vonatkozik-e, amelyek hatalmunkban vannak, vagy pedig olyanokra, amelyek nincsenek hatalmunkban. S ha valami olyanra vonatkozik, ami nincs hatalmunkban, mindig kéznél legyen ez a mondás: „Semmi közöm hozzá!”